

”הסר את המסכה ונראה מי אתה”: על שינויי העמדות כלפי יצירתה של תמר בורנשטיין-לזר בעיתונות הישראלית

ערגה הלר

מבוא

אחרי מותה של סופרת הילדים תמר בורנשטיין-לזר (1927–2020) התפרסמה שורה ארוכה של דיווחים בעיתונות המודפסת, המשודרת ובמדיה הדיגיטלית של ערוצי התקשורת עד למלאת שלושים למותה. לכאורה זה לא אמור היה להפתיע, שכן מדובר בסופרת הוותיקה בישראל שכתבה לילדים סיפורים קצרים, אגדות, ספרות דידקטית, ספרי תמונה לפעוטות, סדרות בהמשכים לראשית קריאה ומחזות ברציפות משנת 1951 ועד 2014 בקירוב, שהיו כמעט בכל בית. אלא שהיחס התקשורתי האחיד, המחבק והמוקיר, שלו זכתה הסופרת לאחר מותה מפתיע לאור יחסה של התקשורת אליה ובעיקר אל יצירתה ואל הדמויות שיצרה בעבר. אזכורים מעטים וקצרים בשנות החמישים של המאה העשרים היללו אותה כשהופיעה לראשונה כמחברת של סיפורים קצרים שהתפרסמו בעיתונים מכל קצות הקשת הפוליטית הישראלית, דוגמת הבוקר, הארץ שלנו ודבר לילדים. עורך המשנה של האחרון היה אוריאל אופק. אופק, מתומכיה החשובים של בורנשטיין-לזר הצעירה, והראשון שפרסם מסיפוריה הציוניים-התיישבותיים (בורנשטיין, 14.2.1951), בכללם את ראשון סיפורי קופיקו שנקרא ”הקוף שהתחפש” (בורנשטיין, 17.3.1954), נושא תפקיד משמעותי בעיצוב יחסה של התקשורת אל הסופרת, ועוד נזכירו בהמשך (אשד, 14.10.2008; מלול, 15.6.2017, 13.7.2020). בסיפור הקצר, שנחשב לראשון סיפורי הקופים המודפסים של בורנשטיין-לזר מסופר על קוף שמגיע מאפריקה למשפחה בעין גנים ומתגנב לגן הילדים של הבת כשהוא מחופש לסבתה. הגננת והילדים סבורים שהוא הילד שתחפושתו המוצלחת ביותר, שכן הם אינם מצליחים לזהות מי מסתתר מאחורי פני הקוף. ”הסר את המסכה ונראה מי אתה”, מבקשים הם ממנו (בורנשטיין, 1954: 427).¹

המאמר מבוסס על קטעי עיתונות מודפסת ודיגיטלית על הסופרת או יצירתה שפורסמו משנות החמישים של המאה העשרים ועד שלושים למותה, בחודש יולי 2020. אני עוקבת בו אחר היחס אליה עשור אחר עשור. בכוונתי להציג סקירה כרונולוגית כללית של אזכורי הסופרת וגיבורה קופיקו לאורך שנות יצירתה כפי שהוצגו בתקשורת הישראלית, ובכלל זה את נקודות המפנה בסיקור התקשורת וביחסה אליה ואל יצירתה.

כמו כן אציע מניעים אפשריים לשינוי בעמדות התקשורת והמדיה כלפי היוצרת ויצירתה לאורך השנים, ובכלל זה הסבר ליחס התקשורתי אל הסופרת ויצירתה לאחר מותה.

איור 1: פרסומת לגיליון דבר לילדים שבו התפרסם סיפור "קופיקו" הראשון. המודעה פורסמה בעיתון דבר ב-17.3.1954 בעמוד הראשון. מתוך ארכיון "עיתונות יהודית היסטורית" (JPress), מיסודם של הספרייה הלאומית ואוניברסיטת תל אביב

שנות החמישים של המאה העשרים: בורנשטיין-לזר ככוכבת ספרותית עולה

בתחילת דרכה העתירו על בורנשטיין-לזר מחמאות על היותה אשת חינוך המזהה נכונה את צורכי המערכת החינוכית-תרבותית ומגיבה עליהם ביצירתיות ובהצטיינות, ובעיקר על היותה מופת של ישראליות, מילת מפתח בימי מדינת ישראל הצעירה. בורנשטיין-לזר הייתה ילידת שכונת עין גנים הפועלית שהתמזגה באם המושבות פתח תקווה, דור שלישי לילידי הארץ. באחד מאזכוריה הראשונים, בסקירת ספרה גבעת הכלניות (בורנשטיין, 1952) בעיתון חרות, הושוותה כתיבתה לאגדות האחים גרים, ונמסרה התגובה של הוצאת יזרעאל לפרסום הספר: "שמחה הווצאה כשהגננת הפתח תקנאית

תמר בורנשטיין הציעה לפניה את ספרה [...] המשמש חומר קריאה מצויץ לילדים בכתות א' וב'' (ברז'יז'ינסקי, 24.4.1953).

גם מרים רייטר-צדק ציינה את מעלותיה של הסופרת בסקירת ספרות הילדים של העשור הראשון למדינת ישראל בעיתון הארץ: "בתוך ספרות ילדים זו השתזרו ושובצו כאבנים יקרות – אגדות. יוצרי אגדות אלו הם: אפרים צורף, דויד כהן, זאב דומיניץ, מרדכי אמיתי, עודד בצר, תמר בורנשטיין ועוד. אגדה-אגדה ובה צרורה ומפרפרת נשמת העם" (רייטר-צדק, 17.3.1958).²

קבלתה של בורנשטיין-לזר כסופרת ילדים ראויה ומוערכת הייתה כללית. ראייה לכך היא זכייתה בפרס יציב על סיפוריה לילדים בשנת 1955, והפרסום שניתן לכך הן בעיתון המרכזי של תנועת העבודה, דבר, הן בחרות, עיתון התנועה הרזוויזיוניסטית: "בת 25, ילידת עין-גנים (דור שלישי בארץ); גננת" ("פרס יציב", 9.2.1955). אחד מחברי ועדת הפרס החתום על מסמכי הזכייה, ואף מוזכר פעמים מספר באותו דיווח היה אוריאל אופק, שעבד עם בורנשטיין-לזר שנים בשמשו בתפקיד עורך משנה בדבר לילדים. העובדה שבורנשטיין-לזר הייתה מקור לגאווה בשנות החמישים עולה בקנה אחד עם פרסום סיפור קופיקו הראשון במודעת פרסומת בעיתון דבר (ראו איור 1).

שנות השישים של המאה העשרים: קופיקו הגנרי

ההתייחסות העיתונאית המקיפה ביותר מבחינה כמותית לה זכתה בורנשטיין-לזר בחייה אירעה בעשור השני של הקריירה הספרותית שלה, בשנות השישים של המאה העשרים. עשור זה התווה את הדרך לשינוי העמדות כלפי "הסופרת והמחנכת" (ראו איור 2). באותה עת רווחה התפיסה שסופר עברי אמור לחנך לערכי הציונות והמאבק על הארץ (אופק, 1978: 198; דר, 2006: 2), ושירתו אותה גם עורכי העיתונים (צרפתי, 2007: 118-119; דיסקין, 2018: 200). רצונה של בורנשטיין-לזר לשעשע את קוראיה הצעירים נתקל בסירוב.

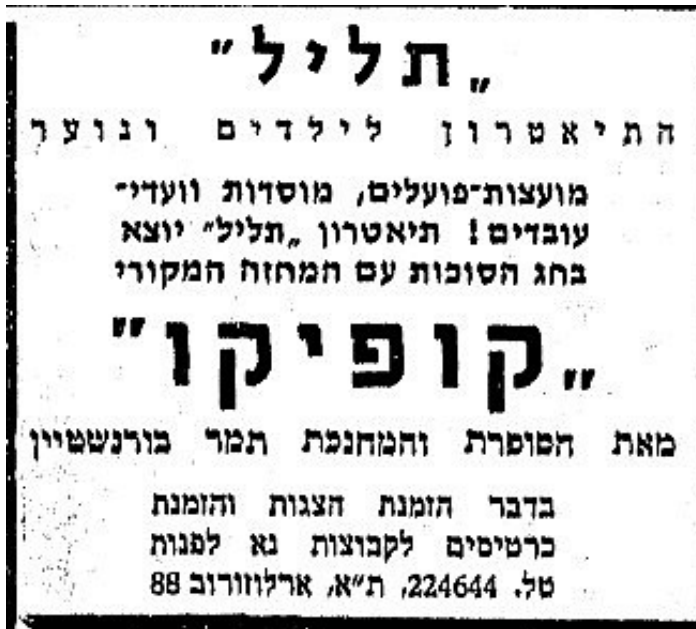
נראה שכבר בעשור השני לפעילותה הספרותית זוהתה בורנשטיין-לזר יותר מכול עם גיבור אחד שלה: קופיקו. לעיתים אוזכר לצידו גיבור ספרותי נוסף שלה: צ'יפופו. בראשית העשור המבקרים לא מתחו ביקורת שלילית על הסופרת או על יצירתה, אלא העירו בעקיפין על מוצרים ממותגים הקשורים בדמות, כמו בתיאור האירוני בכתבת הצרכנות של המכונה "בת מאיר" במעריב, שעוסקת במשחק קופסה המכונה "קופיקו": "מתיימר להיות חינוכי וללמד מה טוב ומה צריך ילד לעשות" (בת מאיר, 27.2.1963; ההדגשה שלי). דרך דומה להימנע מביקורת ישירה אנו מוצאים בתיאורים עקיפים בכתבות צבע המאזכרות את קופיקו במקרה כביכול. לדוגמה, בסקירה של חוויות משיטוט בשבוע הספר של שנת תשכ"ג שפרסם בלמרחב העיתונאי הבכיר אריה כנרתי. כנרתי שם את הביקורת בפיו של אחד המוכרים בהוצאת הספרים המזוהה עם העיתון, המתאר את מרכולתו: "המבחר כאן גדול: ידיעת הארץ, השואה, שירה, תנועות הפועלים, אמנות,

ספרות יפה וחינוך. אך העיקר כאן – ספרות ילדים. לא קופיקו לא ציפופו אלא ספרי ילדים משובחים ויקרים” (כנרת, 16.5.1963). סדר ציון קטגוריות הספרים אינו מקרי. הוא מייצג את החשוב, הערכי והיוקרתי, בניגוד למה שאינו כזה, כלומר ספרי ההוצאות שמדפיסות את ספריה של בורנשטיין-לזר.³ גם כרמלה לכיש מתחה ביקורת על סדרת ספרי קופיקו במאמר ארוך ומפורט בעל המשמר שבו היא מסבירה מדוע הסדרה הפכה לשם נרדף לספרות קלוקלת לילדים: “בתחום זה של ספרי ילדים משתוללים סופרים שקלוקלות וסרות טעם משמשות בהם בערבוביה מרעישת עולמות. קופיקו הוא הארי שבחבורה זאת” (לכיש, 17.4.1964).

אך שני קולות – אפילו לא עשירית מהכתבות על קופיקו או על בורשטיין-לזר באותו עשור – השמיעו משהו שונה במקצת. האחד היה קולו של הילד “דני” שמיקי פרמינגר בלמרחב מביא ציטוט מדבריו בשפה דיבורית-ילדותית (13.6.1963) כמי שאוהב לקרוא בסיפורי התנ”ך יותר מאשר בקופיקו; בהמשך מתגלה כי המדובר בעיבודים של שרגא גפני. הוא כותב ביומן שמביא פרמינגר: “סוף סוף יצא קופיקו והתאומות. אני נורא שמח שהם תינוקות, כי אח”כ הם יגדלו ויהיה המשך”. אך לא בלתי נמנע כי השימוש בשפה מתיילדת ובטעויות דקדוק משמש חלק מהמסר הערכי הכפול. השני נשמע בריאיון שערך רפאל כשן במעריב עם הסופר והמחזאי אפרים קישון, מהבולטים שבכותבים ההומוריסטיים באותה עת. שם עולה ביקורת על המבקרים. קישון יוצר השוואה סמויה בין גיבורו הסאטירי באותה עת, סאלח שבתי, ובין קופיקו: “אתה שואל איך נולדים השמות שלי? ציגלר, שולטהיים, ארבינקא, סאלח שבתי. אספר על סאלח. [...] קודם כל, יש לשם חשיבות ומשקל יותר ממה שהשכל מחייב. ניקח להבדיל את קופיקו – ואני מדגיש שוב: להבדיל – לי נראה כי חלק ניכר מתפוצת הספר יש לזקוף לעצם השם קו – פי – קו! כתבת להבדיל?” (כשן, 29.5.1964).

תשובתו של קישון מעוררת תהייה אם הוא מבקש ליצור ניגוד או שמא הוא מציע לקוראים לבנות הקבלה בין שני גיבורים קומיים, אפריקאים לשעבר, עממיים ולא מתוחכמים. אולם בין שמדובר בניגוד או בהקבלה, קישון היה הראשון שרמז בעיתונות התקופה כי לשונות של קופיקו יש משמעות והתגובה לנוכחותו בתרבות העברית היא תוצאה של מאפייניו. מעט המחקרים שעסקו בזהותו האפריקאית של קופיקו – דוגמת אלה של עמוס נוי (2011) (העלייה של יהדות צפון אפריקה) או של איתן בר-יוסף (2013) (השתלמותם של שחורים אזרחי מדינות אפריקה בישראל) – הסתמכו על הטקסטים הספרותיים בלבד. תשובתו של קישון עשויה לחזק טיעונים אלה. כך גם העיסוק בשאלת האפליה והגזענות נגד שחורים בדיווח על עתירה נגד ספרי ילדים של חברת פרלמנט בריטית שבו מעירה/ה הכתבת/ת האנונימית/ת “למזלנו, היא [=חברת הפרלמנט] לא שמעה על קופיקו וציפופו” (“בעיות עם הדוד תום”, 19.7.1968).

למעשה רוב הקמים על בורנשטיין-לזר היו עמיתה, סופרים-עיתונאים, מבקרי ספרות ועורכים בדבר, שבעיתון הילדים שלו פרסמה מיצירותיה. חריפה מכולם הייתה ביקורתו

איור 2: מודעת פרסומת להצגה מתוך מעריב, 4.9.1962, עמ' 10. מתוך ארכיון עיתונות יהודית היסטורית (JPress), מיסודם של הספרייה הלאומית ואוניברסיטת תל אביב

של מי שהיה העורך הספרותי של בורנשטיין-לזר בדבר לילדים, הפעם בתפקיד מבקר ספרותי: אוריאל אופק. במאמר חריף שכותרתו "צ'יפופו, תוכידרס, צופצ"ק ושות': מזון רוחני קלוקל המוגש לצעירי הקוראים", תקף אופק את בורנשטיין-לזר ואת גיבוריה הקופים המדברים: קופיקו, שהפך לילד ישראלי לכל דבר כבר בשנות החמישים, ו"אחיו" שעוצבו כדמויות בשנות השישים – צ'יפופו שמגלה עולם וצ'רלי לץ שמשמש כליצן החבורה ומציע להתבונן בחיים במבט קומי. בין השאר כתב:

המצב הזוועתי השורר עתה בתעשיית הספרים הפרטית, שנודעה לצעירי הקוראים, הגיע לממדים של שערורייה ציבורית. חבורה של כתבנים זריזים תאבי בצע [...] "מפברקת" ללא מעצור סדרות של סיפורים תפלים ומגרים [...] ומציפה את שוק הספרים במזון רוחני קלוקל העלול להרעיל את נפשם של הקוראים הצעירים. [...] לא נותר אלא לסיים את הדברים [...] בציטאטה אופיינית מתוך דבריו של גיבור הסדרה [=צ'רלי לץ]: "איפה שיש זבל – שם אני" (אופק, 3.10.1965).

חוקרת תרבות הילדים רימה שיכמנטר מגדירה את ביקורתו של אופק כביקורת הגמונית על ספרות של סדרות החורגת מהקו התקין הפוליטי-אסתטי-חינוכי בהגדרות התקופה, ואינה רואה בכך דבר יוצא דופן (שיכמנטר, 2018: 190). בעיקרון אכן אופק ושאר הסופרים-עיתונאים אחזו בדעות זהות, אך לסוגיות כמו מעמדו של המבקר במערכת הספרות-עיתונות ולכמות העיסוק שלו בעניין יש חשיבות. אין ספק שאופק היה גורם

שסחף אחריו אחרים במערכת הביקורת העיתונאית, אך גם עולם הספרות לא נותר אדיש לביקורתו על בורנשטיין-לזר, וקופיקו הפך לשם נרדף, משמע לכינוי גנרי, ליצירה עברית קלוקלת. בראש ובראשונה הוא שימש בכתבות צבע על סופרים וביקורות ספרות (לדוגמה: לודן, 3.8.1967; בונדי, 18.4.1969; שם-אור, 3.9.1969; קניוק, 19.12.1969), אך גם במקרים של ביקורות תיאטרון (לדוגמה: טור ראשון, 18.12.1968; שם-אור, 21.11.1969).⁴

שנות השבעים של המאה העשרים: מגייסים את הילדים למאבק

בשנות השבעים של המאה העשרים זכתה בורנשטיין-לזר לכמות אזכורים מכובדת – כרבע מכלל האזכורים להם זכתה הסופרת בחייה – רובם בשלוש השנים הראשונות של העשור, לפני מלחמת יום הכיפורים (87 אחוז מהכתבות בעשור זה). סביר להניח שהסיבות לכך אינן נעוצות ביצירתה של בורנשטיין-לזר אלא בדגשים של העיתונות לאחר 1973. אם נוסיף לכך שחלק הארי של הדיון ביצירתה של בורנשטיין-לזר התרכז בדבר ובלמרחב, נוכל להוסיף ולטעון שהדיון ביצירתה קשור במישרין ובעקיפין ליחסו של אוריאל אופק ליצירתה. לא רק דבר כתב עליה בהרחבה; גם למרחב הקדיש גיליון שלם לספרות הילדים העברית העכשווית ולא פחות חשוב מכך – למניעים של הקוראים, בניסיון לפצח את חידת קופיקו (רגב ואחרים, 30.1.1970). נראה שעשור זה התאפיין בהצבתם של הקוראים הצעירים בחזית השיח. שנה מאוחר יותר יחזור מנחם רגב לשאלת מניעיהם של הקוראים כשהוא מתייחס במפורש להומור במאמר שכותרתו “מה מצחיק את הילדים?”, ובו הוא טוען ש”כמו בידור זול מדברים קטעים אלה [=ציטוטים קודמים המיוחסים לסדרת קופיקו] אל יצרי הצחוק והסאדיזם הנמוכים ביותר” (רגב, 12.3.1971). חמש שנים לאחר מאמרו המתריס של אופק שפורסם בשנת 1965, וכחצי שנה לאחר פתיחת הדיון על ידי מנחם רגב ועיתונאים סופרים נוספים, חזר אופק לתקוף את ספרי קופיקו בביקורת ספרותית על ספרו של מיכאל דשא, חינוך לקריאה טובה (אופק, 12.7.1970). במאמר זה תקף אופק את דשא, סופר ומחנך, על שאינו מתייחס כלל לספרות קלוקלת דוגמת קופיקו וציפופו. בתגובה השיב לו דשא בארבע פסקאות והסכים עם הביקורת אך הציג עמדה שונה מזו של אופק: “עובדה זו נכונה, אך האם הוקעת שמות סופרים ויצירות תורמת יותר להבחנה הספרותית ולטעם הטוב, מאשר דיון מעמיק לגופו ביצירות עצמן?” (דשא, 6.8.1970). בתגובה לכך השיב לו אופק תשובה קצרה בת 52 מילים המסתיימת כך: “אלא שהוא לא עשה כן [...] וחבל” (אופק, 6.8.1970). ההתנגדות הממסדית הספרותית והעיתונאית לבורנשטיין-לזר לא שככה אף שבשנת 1968 בורנשטיין-לזר, לצד סופרים אחרים כמו אוריאל אופק, מיכאל דשא, ימימה שטרנוביץ אביר, דבורה עומר או אבא קובנר, הייתה שותפה להתגייסות הסופרים לעיצוב הדעה הלאומית ולהרגעת האוכלוסייה הצעירה ופרסמה את ישראלה: קורותיה

של ילדה במלחמת ששת הימים. למרות זאת, כל הכתבות, הביקורות והידיעות על בורנשטיין-לזר כללו אך ורק התייחסויות לקופיקו לבדו או לקופיקו וצ'יפופו.⁵ עם זאת, בניגוד לעשור הקודם שבו קופיקו הפך לכינוי גנאי גנרי, בשנות השבעים שב וזכה קופיקו להתייחסות מפורשת ואוהדת. לדוגמה, בטור הדעה הביקורתי השבועי של יהונתן גפן במוסף מעריב מ-20.3.1970, הוא דן בהשפעות המלחמה על הרגלי הקריאה בישראל, ומציג דיאלוג כביכול שנערך בספרייה בין ספרן לילד בן שמונה וחצי, שהיצירות הנזכרות בו אינן אמיתיות:

תור ארוך של ילדים קטנים מזדנב מאחורי הדלפק שבספריית "מאור" בתחילת רחוב בן יהודה שבתל אביב. אלי, ילד ממושקף ומנומשח-חלקית רוצה את "צ'יפופו במצרים", בנימין פוס, הספרן, אומר שאין לו. יש לו רק "קופיקו תקוע במעלית" או "צ'יפופו חוזר לאום-צ'וי". אחרי ויכוח רעיוני קצר ביותר מסכמים הילד והספרן על "קופיקו" דווקא ואלי משתחרר מהתור.

"את הקלברי פין ורובין הוד יש בטלוויזיה", הוא אומר, "אבל את קופיקו אין...".

"ומה עם ז'ול וורן?" אני שואל את הילד בן השמונה וחצי.

"אני יודע מי זה. אמא אומרת שזה עוד לא מתאים לי. רק בשנה הבאה היא אומרת..."

(גפן, 20.3.1970)

כעשרים שנה מאוחר יותר קופיקו אומנם יכבב בערוץ הילדים בטלוויזיה, אך הנימוק שהציג גפן מעניין: הסיבה שהילד קורא את בורנשטיין-לזר היא שאימו אינה מרשה לו לקרוא את ז'ול ורן.

בהתייחסויות לבורנשטיין-לזר ויצירתה בעיתונות בשנות השבעים ילדים רבים מסבירים את עמדותיהם, ולא כולם בעלי עמדות כשל גפן. כחצי שנה לאחר מאמרו של גפן פרסמה אורה ארדון ביקורת רדיו על התוכנית "מבקרים צעירים" שבה התקיים דיון על קריאה בספרים הומוריסטיים: "ככלל אני אוהב ספרים עם הומור דק", קבע הילד והביא כדוגמה להומור דק קטע מתוך ספר של א"א מילן. כשנתבקש לציין שם ספר המצטיין בהומור גס, השיב ללא היסוס: קופיקו. הוא הסביר, שההומור בספרי קופיקו הוא מן הסוג המתבסס על תיאור "איש מתחלק על בננה", וזהו הומור נחות (ארדון, 4.9.1970).

ביקורות של ילדים וביקורים בדוכני שבוע הספר היו פופולריים בכתבות שאזכרו את בורנשטיין-לזר או את יצירתה. כך שילב גם יעקב בר-און, בסקירתו במעריב על שבוע הספר תשל"ט, בין שתי תמות אלה בכתבה מנוקדת ומבוארת שיועדה לילדים והציגה בין השאר את סדרת קופיקו כלגיטימית: "אלי דובי בן ה-10 מבית ספר 'הגפן' יודע ש'שבוע הספר' הוא שבוע, שבו מוכרים ספרים לילדים. אשתקד (בשנה שעברה) קנו לו ולאחיו מספרי ז'ול וורן, ואת האנציקלופדיה לחיות הבר. 'עכשיו אני רוצה את דני דין ואולי גם את קופיקו', הביע אלי בקשה משלו" (בר-און, 19.6.1979).

אך לא כל העיתונאים השתמשו בספריה ובדמויותיה של בורנשטיין-לזר להתנגחות, ולא כולם נזקקו לקולות של ילדים להבעת עמדה. שונה מן השאר הוא קולו של אמנון ז'קוב. בטורו האישי במעריב הוא מספר כיצד שוטט בשבוע הספר תש"ל כשהוא מלקק שלגון – בדומה לילד – וטפטף על הספרים למכירה: “אני קונה את כל המטופטפים – הכרזתי, גבר צריך לעמוד בנזקים שגרם. והנה – חסמבה וקופיקו – מעניין על מה גדלו הדורות שאחרינו” (ז'קוב, 12.6.1970; ההדגשה שלי). האם קולו של ז'קוב בפתחן של שנות השבעים מנבא את העתיד בכל הקשור להתייחסות אל תמר בורנשטיין-לזר?

שנות השמונים והתשעים של המאה העשרים: קופיקו – הדור הבא

מי שמחפש אזכורים רבים של בורנשטיין-לזר בקטעי עיתונות משנות השמונים והתשעים עלול להתאכזב. נתון זה מפתיע במיוחד לאור העובדה ששני עשורים אלה מוטבעים בחותמה: גלילות טנא השיקו את סדרת שלגוני קופיקו (הוכשטט, 18.4.1980); כיתן הדפיסו מצעים של קופיקו (הולצמן, 10.7.1985); גלובוס-גולן הפיקו סדרת סרטי עליילה דוברי אנגלית על הקוף “בונזו” בהשראת קופיקו של בורנשטיין-לזר (עוזרמן, 27.10.1981; מורגנשטיין, 10.2.1986); וערוץ הילדים החל להקרין בשנת 1994 סדרה יומית לילדים לפי עלילות קופיקו (בנימינוב, בורנשטיין-לזר ופלד, 1994).

אומנם בשני עשורים אלה עדיין מהדהדים קולות העבר המתנגדים שעורר אופק. לדוגמה, גדעון עפרת, כמבקר ספרות בכותרת ראשית, מקטלג את יצירתה של בורנשטיין-לזר כ”סתמיות אלימה” (עפרת, 1.4.1984), אך היא עצמה אינה מוזכרת ברשימתו. גם בסקירה אנונימית של “סופר מעריב” עולה תלונה כי סופרי ביוגרפיה לילדים – המוזכרים בשם – אינם מקבלים תמלוגים על השאלת ספריהם בספריות בשעה ש”יקבלו תמלוגים כל סדרות קופיקו צ'יפופו ודומיהן שאינן ‘ביוגרפיות’ אלא ‘ספרות של ממש’” (“קיפוח נוסף של סופרי הילדים”, 22.1.1988; תוספת המירכאות לסימון האירוניה במקור).

הרושם הראשוני הוא שבורנשטיין-לזר נזנחה על ידי העיתונאים ובמיוחד על ידי מבקרי הספרות, אם כי גיבורה קופיקו נותר בתודעה. אולי משום שהעיתונים שבהם היו עיקר הדיונים והכתבות על הסופרת, קוראיה או איכות יצירתה נעלמו מהנוף התקשורתית בישראל, ואולי משום שעקב סגירתם של אותם עיתונים חלק ניכר ממי שכתבו עליה או בגנות יצירתה הקדישו את זמנם ליצירה ספרותית או לעריכה ספרותית.

אומנם עדיין חלק מהתקשורת השתמש בכינוי “קופיקו” במשמעות הגנרית שדבקה בו, ככינוי ליצירה גרועה (ראו גם התייחסות להפקות תיאטרון: רוזנברג, 3.7.1980), אך בעשור זה ואחריו נראה שהעיתונאים שינו את היחס אל הדמות ואל היוצרת. אולי פסק הזמן שבו בורנשטיין-לזר נעלמה מהעיתונים נדרש לשינוי העמדה כלפיה, שהרי רוב קוראיה בשנות השמונים והתשעים היו ילדיהם של מי שהיו ילדים בשנות החמישים. קוראיה הוותיקים – שקולותיהם נשמעו בבירור בראיונות עם הילדים ובקטעי היומנים

משנות השישים והשבעים – אולי סללו את הדרך לשינוי העמדה, וכך היה גם חלק מהעיתונאים שדיווחו על קופיקו משנות השמונים ואילך.

תחילת השינוי בשדה העיתונות הוא בביטול הזיהוי של קופיקו עם מושא גנאי. שלמה בר שביט התייחס בריאיון לקריאת קופיקו כהבטחה לתרבות: "ילד שקורא חסמבה וקופיקו יקרא גם את דוסטויבסקי" (בר שביט ומנור, 28.7.1988). ייתכן שהמקטרגים טענו כי דבריו של בר שביט מוטים מפני ששימש לצדה של בורנשטיין-לזר קריין של תסכיתי קופיקו ברדיו. עובדה נכונה זו אינה שוללת את התפיסה האוריינית-תרבותית שהציג בר שביט ומצביעה על גישה ממסדית-אוריינית של הרדיו לילדים, השונה מגישת העיתונות המודפסת הפונה למבוגרים.

הדס מנור דיווחה על קידומי מכירות לא-שגרתיים של שבוע הספר וסיפרה בפשטות וללא שיפוטיות כי בין השאר בדוכן הוצאת יבנה בחיפה – שהפיקה את סדרת קופיקו באותה עת – הוצג לפני הילדים קוף (מנור, 12.6.1988). אך עיקר השינוי הוא הצגתה של בורנשטיין-לזר ויצירותיה בערגה ובנוסטלגיה. אחד מהעיתונאים בני הדור החדש, אבי דר, מהמעטים שהתייחסו לבורנשטיין-לזר עצמה, הציג אותה בכיקורת על סדרת קלטות של סיפורים לילדים כ"מורה ומחנכת שעל ספריה צמח דור הורי הילדים של היום" (דר, 2.3.1988). הוא אף הרהיב עוז והתכתב עם המאמר המיתולוגי של אופק משנת 1965 כשהוא חותם ידיעה על קלטות לילדים בדברים אלה: "הסיפורים כתובים בחרוזים, והצירורים של מ' אריה, בעצמו שותף בסדרת קופיקו המקורית. נו, אז אנחנו מחכים לתוכידידס, דני דין הרואה ואינו נראה, עוז יעוד והכדורגלנים הצעירים ועוד כוכבי הוצאות הספרים של שנות השישים – והפעם על קלטות" (דר, 2.3.1988).

בכתבת הצבע של טלילה בן-זכאי אפשר לקרוא על השלמת תהליך קבלתה של בורנשטיין-לזר וגיבוריה הספרותיים לילדים על ידי העיתונאים. היא תומכת בגלוי בסופרת הטוענת נגד אגודת הסופרים שאינה מוכנה לקבלה כחברה באגודה (בן-זכאי, 19.4.1989).

העשורים הראשון והשני של המאה העשרים ואחת: מסירים מסכות מול קופיקו

אם שנות השמונים והתשעים של המאה העשרים היו שנות הדור השני של קוראיה של בורנשטיין-לזר, שני העשורים הראשונים של המאה העשרים ואחת מביאים את בני הדור השלישי להיכרות עם יצירתה, בתיווך אוהד ומחבק של העיתונות. חלק מהחיבוק הוא תוספת הולכת וגוברת של ציון ממד משפחתי לכאורה, כשהסופרת מוזכרת בכינוי "אמא של קופיקו" גם במדורי הספרות (למשל, אברהם, 6.12.2013). גם אם אזכורי הסופרת וגיבורה המרכזי, קופיקו, אינם רבים כמו בשנות השישים והשבעים של המאה הקודמת, עתה כולם העתירו עליה שבחים. היחס לבורנשטיין-לזר כמאה העשרים ואחת התהפך. גם הפעם קשור בו חוקר ספרות ורמיזה לאופק שאינו מניח לבורנשטיין-לזר. זהו ספרו

של אלי אשד, **מטרזן ועד זבנג** (2002), שראה אור ורמז לספר ישן של אופק – **מטרזן עד חסמבה** (אופק, 1969). מאמר הביקורת של איתן בר-יוסף על ספרו החדש של אשד, **אוריאל אופק מהגיהנום בהארץ**, ספרים, לא הותיר לכאורה מקום לספק לגבי הטיית מאזני העיתונות. אך למעשה הכותב הכתיר את אשד כאופק החדש: “אשד עצמו הוא מעין אוריאל אופק מהגיהנום: מצויד בידע אנציקלופדי ובסבלנות של משוגע לדבר הוא מגולל בספרו את ימי הזוהר של הספרות העברית הקלה, שזכתה לקיתונות של בוז ממחנכים וממבקרים, אבל הייתה פופולרית לאין שיעור מהתותחים הקאנוניים” (בר-יוסף, 17.9.2002).

אכן, נראה שאלי אשד עסק הרבה בבורנשטיין-לזר, שהיא קרובת משפחה רחוקה שלו, ובגיבורה קופיקו בספרו משנת 2002, בכלוג שלו וכן במאמר בעיתון הכלכלי **גלובס** תחת הכותרת “קופיקו סופרסטאר”, שם כתב:

השנה הקרובה תהיה ללא ספק שנת קופיקו: שנת היובל לישראלי השעיר והשובב, שמראה לכולם מאיפה הגענו ולאן אנחנו הולכים. עם סדרה חדשה ב-yes ופארק-נושא מיוחד (בפתח תקווה!), עבור הקוף טוב הלב העתיד הוא השמיים. בחמישים השנים מאז יצא הספר הראשון של קופיקו, הפך הקוף המקומי להרבה יותר מעוד דמות ספרותית לילדים. למרות התקפות והשמצות בלתי פוסקות מצד סופרים ומחנכים, הוא הפך לאחד מהאייקונים של ספרות הילדים הבודדים שצמחו כאן ולדמות המצליחה ומאריכת הימים ביותר בספרות הילדים הישראלית (אשד, 15.9.2002)

כתיבתו של אשד בגלובס העבירה את הדיון הספרותי-תרבותי בבורנשטיין-לזר לזירות הכלכלית (נצר, 28.12.2013) והפופולרית (לויטה ליבוביץ, 16.8.2018), כפי שמופיע במהדורה הדיגיטלית של **לאישה**:

[נגה] ברק מתייחסת למעריציו של הקוף הקטן בכבוד רב: היא סבלנית, עונה לשאלות, מנסה לעזור. אחרי הכול, הקוף הזה הוא מעין אח גדול שלה, שכן אמה, הסופרת תמר בורנשטיין-לזר, המציאה אותו וכתבה את הסיפור הראשון עליו ב-1951, שלוש שנים לפני שהיא עצמה נולדה. בורנשטיין-לזר בת 89 כיום ונחה על זרי הרפנה (המרופדים בתמלוגים נאים), וכתה נגה, שגרה איתה באותו בניין בשכונת עין גנים בפתח תקווה, דואגת לשמר את המורשת שלה ומשמשת כמנהלת המותג קופיקו. ואכן, מדובר במותג של ממש, שמכב לא רק בספרים, במחזות ובסדרות, אלא גם במשחקי קופסה, באפליקציה, בכובות, בכלי נגינה, בתיקים, בערוץ יוטיוב עתיר סרטונים שכבר רשם יותר מ-170 מיליון צפיות – ובקרוב יפתח גם חדר בריחה בחולון שיתבסס סביב דמותו (לויטה ליבוביץ, 16.8.2018)

אולם למרות העניין הכלכלי שבו עוסקות מרבית הכתבות על בורנשטיין-לזר בשני העשורים הראשונים של המאה העשרים ואחת עד למותה, העימות העתיק של אופק – שבינתיים הלך לעולמו – לא נדם. דווקא לאור הכתבות הכלכליות והפיכתו של הגיבור

הספרותי למותג מצליח, הוא צף ועלה בכתבתה של תמר רותם במוסף התרבות של הארץ המראיינת את בתו של אופק, עטרה אופק, ואת הסופרת שהם סמיט, כמי שמעולם לא קראו את ספרי קופיקו וכמשתמע מהכתבה אף לא סיפור אחר של בורנשטיין-לזר:

מי שממש הכריז מלחמה על קופיקו היה הסופר והמתרגם אוריאל אופק. בלקסיקון ספרות הילדים שלו שיצא לאור ב־1973 הוא כותב בהמיצות גלויה על בורנשטיין-לזר, שניחנה כהגדרתו ב"עט קל ומהיר, לעתים מהיר מדי": "חרף הביקורת הקשה שנכתבה על חרושת הכתיבה שלה, על שפתה הרדודה, על העלילה המלאכותית ועל הערכים המפוקפקים נהנים מרבית ספריה מפופולריות מתמשכת", מטעים אופק. [...] לדברי ד"ר מירי ברוך, המרצה על ספרות ילדים באוניברסיטה העברית, אפשר ממש לחוש את הקנאה של אוריאל אופק בין השורות בערך בורנשטיין-לזר בלקסיקון. "הרי מעולם לא קראו את הדברים שכתב בלהיטות כזו, כמו את קופיקו", היא אומרת (רותם, 28.6.2009)

אחרי מותה של בורנשטיין-לזר: העיתונאים כקוראי קופיקו

נראה שלמרות גישתו של אשד המשיכו הגלים שעורר אופק להכות גם בדיווחים על מותה. בטור הביקורת השבועי שלו, "פרשת השבוע" בהארץ, כתב ירמי שיק בלום: "ותאסף הסופרת תמר בורנשטיין-לזר אל אבותיה ויאסף קופיקו אל אבותיו כי מהקוף באנו ואל הקוף נשוב" (שיק בלום, 18.6.2020). דבריו של שיק בלום הם תזכורת לדגם הספרות הפופולרית לילדים שפיתח אשד בספרו **מטרון ועד זבנג** (אשד, 2002), אותו כינה "מוצא האדם בקופיקו".

למעשה פטירתה של בורנשטיין-לזר אוזכרה ברוב המוחלט של אמצעי התקשורת הכתובה והמשודרת בישראל. כמו בעשור הראשון, שבו פרצה לתודעה הישראלית, התפרסמה גם הידיעה על מותה כחדשה מתפרצת וככתבות גם בעיתונים ובערוצי תקשורת צבועים פוליטית. בשונה משנות החמישים של המאה העשרים הספידו את בורנשטיין-לזר יחד עם גיבורה, קופיקו. לדוגמה, גילי איזיקוביץ, שהתייחסה גם לעימות ההיסטורי של אופק עם הסופרת, כתבה בהארץ: "סופרת הילדים תמר בורנשטיין-לזר, המוכרת בעיקר הודות לסדרות הספרים קופיקו וצ'יפופו, מתה היום (שלישי) בגיל 93. בורנשטיין-לזר כתבה מאז שנות ה־50 ופרסמה מאות ספרים ואוספי סיפורים ואגדות לילדים" (איזיקוביץ, 16.6.2020).

אפילו כתב הרכילות "לייבל'ה", באתר החדשות הדיגיטלי החרדי חרדים, דיווח בטור השבועי: "השבוע לייבל'ה התעטף באבל ויגון עת קיבל בהלם את הבשורה הקשה על פטירתה בשיבה טובה של הגברת ת' בורנשטיין ע"ה, מייצרת ומחברת סדרת קופיקו. לייבל'ה, שבילדותו חטא בקריאת כמה מהספרים והיה מעביר אותם בשקיות שחורות עד שפעם אחת ראה בשקופיות את הקוף וחיפש אחר ספר מזדמן שיהיה לעילוי נשמת" ("הסכסוך בין הסגן הבכיר לראש העיר", 18.6.2020).

גם אתר החדשות סרוגים, המזוהה עם הזרם הדתי לאומי, הספיד את הסופרת בכותרת “אחת הסופרות המוכשרות” (16.6.2020), והביא את דבריהם של נשיא המדינה ראובן ריבלין, שר החינוך יואב גלנט, שר התרבות חילי טרופר ויושב ראש אגודת הסופרים צביקה ניר, המצוטט כך:

תמר היא מעמודי התווך של הספרות. דורות שלמים גדלו על סיפוריה, המשלבים הומור ודמיון, ומאפשרים לכל ילד להישאב אל תוך עולם מלא בטוב. בשפה קולחת, עשירה, מצחיקה, היא העניקה לכולנו רגעי קסם ואושר. מוקירים אותה על קופיקו, ציפופו ועל כל התקווה והצחוק שהעניקה לילדי וישראל, שבבגרותם מקריאים עד היום את סיפוריה לילדיהם ונכדיהם (“אחת הסופרות המוכשרות”, 16.6.2020).

אלא שציטוט זה במילים אלה, וציטוטים מדבריהם של שרי החינוך והתרבות, שימשו בתקשורת הישראלית המודפסת, הדיגיטלית, המשודרת, הארצית, המקומית והמזוהה עם מגזרים שונים של החברה הישראלית. דבר זה מעניין במיוחד מפני שהסיקורים והביקורות להם זכתה תמר בורנשטיין-לזר עד מותה, במשך שבעה עשורים משנות החמישים של המאה העשרים ועד לשנת 2020, לא היו אחידים כמו אחרי מותה. התארים שנקט ניר דוגמת “טוב”, “שפה עשירה” או “רגעי קסם”, לא יוחסו על פי רוב לכתיבתה, ודאי לא מצד סופרי ישראל ששנים ארוכות התנגדו לחברותה באגודת הסופרים העבריים. גם עובדת היותה מורה ומחנכת – ציון חשוב בכתבות הסוקרות את ראשית פועלה הספרותי – הוצפה מחדש (למשל: שם; טלבי לוי, 16.6.2020). משמעותית מכך היא העובדה ששבו ואזכרו את היותה ציונית, בת למשפחת חלוצים ומקימי הארץ (למשל: בוקר ופלוטסקין, 16.6.2020; טלבי לוי, 16.6.2020).

מה הייתה משמעות השינוי הזה? האם התקשורת הסופדת נהגה בכבוד ולא דיברה סרה במתה? נמצא חריג אחד. רוגל אלפר אומנם לא השתלח ישירות בסופרת המנוחה, אך בביקורת שפורסמה יממה לאחר מותה, שעניינה היה תוכנית הטלוויזיה מהצד האחר עם גיא זהר, שעסקה בנטיות המיניות של פטריק מסדרת הטלוויזיה בובספוג מכנסמרובע, הוא הוסיף הערה שמעולם לא הותרסה כלפי קופיקו: “בובספוג ממש ילד. הוא לא בשל לסקס. רחוק מאוד מגיל ההסכמה. שמעתי שטופלים עליו רומן עם פטריק. הגיל המנטלי של שניהם הוא בערך שש. כשהם מחזיקים ידיים זה לא סקסי. קופיקו, זה כבר סיפור אחר. לא הייתי משאיר את בתי לכד איתו” (אלפר, 17.6.2020).

אלפר אומנם סוטה מדגם השיח המשבח שנבנה מחדש, וייתכן שהוא רומז על אותם צדדים ישראליים “מכוערים” המודחקים בדמותו של קופיקו, אך נראה שציון מותה של בורנשטיין-לזר פגש עיתונאים צעירים שגדלו על המותג שיצרה. לא רק עיתונאים, שהרי הכתבים ציטטו והציגו פוסטים רבים מרשתות חברתיות, המייצגים את קוראיה האבלים של בורנשטיין-לזר. חיזוק לתחושות הציבוריות שמבטאים העיתונאים הם גם דבריה של חברת הכנסת אורלי פורמן בישיבה של ועדת החינוך של הכנסת לזכרה של הסופרת:

אני חושבת שהיא (בורנשטיין-לזר) הייתה מבחינתי, מבחינת החברה הישראלית, פס הקול הישראלי, פס התודעה הישראלית. הרבה פעמים כשאנשים מבוגרים מדברים בנוסטלגיה על חוויות הילדות, אז אומרים לנו נו, אבל זה לא עניין של נוסטלגיה, אני חושבת שזה – את אמרת, נגה [נגה ברק, בתה של בורנשטיין-לזר], שימור המותג הישראלי, זה שימור פס הקול הישראלי, פס התודעה הישראלית, כי כשאתה קורא את צ'יפופו וקופיקו והספרים האחרים אתה כאילו לומד היסטוריה גם ולומד הרבה דברים על התפתחותה של ארץ ישראל, של החברה הישראלית, של החיבור פתאום של ישראל אל העולם הגדול (ועדת החינוך, פרוטוקול 22, 8.7.2020).

ההתייחסות למותה של בורנשטיין-לזר בעיתונות ובתקשורת, תוך חזרה לאידיאל של העבריות הציונית ושימוש באותם תארים שליוו את הצגתה כסופרת ישראלית צעירה ומבטיחה, תוך השמעת קולות הקוראים מההווה ומהעבר, בונים את התשתית של הבניית הזיכרון התרבותי לפיו קופיקו ובורנשטיין-לזר הם הישראליות במיטבה (Schudson, 2014: 85).

סיכום

איי-אפשר לנתק את הכרונולוגיה התקשורתית של בורנשטיין-לזר מזו של גיבורה הידוע ביותר – קופיקו – והיא נעה במבט ראשון כרכבת הרים בין שבח לגנאי. אלא שרכבת ההרים התקשורתית של בורנשטיין-לזר לא סיימה את נסיעתה בנקודת המוצא. בראשית דרכה, בשנות החמישים של המאה העשרים, ציינה העיתונות את מעלותיה של הסופרת מתוך התפיסה הציונית והלאומית באותה עת. עיסוקה בחינוך היה מעלה ראויה, כמו מאפייניה האישיים האחרים, והם הוצגו בתקשורת כחלק ממעלותיה הספרותיות. ממושא של שבח ותהילה הפכה תמר בורנשטיין-לזר לדגם של מחברת ספרות "לא-ראויה" לילדים בשנות השישים. אחד מגיבורי ספריה – קופיקו – הפך לכינוי גנאי גנרי לכל ספרות ילדים "לא-ראויה" בשנות השבעים. אם בשלושת העשורים הראשונים ליצירתה התייחסו לסופרת מבקרי הספרות של העיתונים בעיקר, הרי משנות השמונים של המאה העשרים אנו עדים לזיהויה על ידי קופיקו, הימנעות מציון שמה ותיעדוף שם הדמות הספרותית, ובעיקר למעבר מדיון בדמותו של קופיקו ממדורי הספרות והתרבות אל מדורי הכלכלה והצרכנות. מגמה זו נמשכת גם במאה העשרים ואחת, כשקופיקו הופך מדמות ספרותית למותג ופעילותו אינה מוצגת בהקשר הספרותי או התרבותי אלא הצרכני והשיווקי. לאחר מותה של הסופרת, בפרסום הידיעה על מותה, ההספדים וכתבות הצבע עליה ועל גיבורה הידוע קופיקו, נשמע קולם של בני הדור השני והשלישי של קוראיה הפזורים בכל מגזרי החברה הישראלית. הקול האחיד כמעט לחלוטין שסיגלה התקשורת בהקשר למותה של בורנשטיין-לזר לא היה קול ממלכתי, לא היה קול שמודע לכך שעליו להיות מתחשב ומכבד, אלא היה פשוט קולם של הילדים ששנים רבות הושתקו על ידי העיתונות. אובדנו של קופיקו – מותה של "אימו" כפי שהוצגה בכתבות רבות גם לאורך חייה –

היה לאובדנם. לאחר מותה זיכתה העיתונות את יצירתה של בורנשטיין-לזר בכבוד של זכתה בשנות יצירתה הראשונות. עתה נותר למחקר של ספרות ותרבות הילדים והמחקר של הציונות והישראליות לחשוף את יצירתה הרבה של הסופרת שנותרה עדיין בצילו העצום של “הקוף שהתחפש”.

הערות

1. בדיון לזכרה של תמר בורנשטיין-לזר בוועדת החינוך של הכנסת ה־23 סיפרה נגה ברק, בתה של הסופרת המנוחה, כי סיפורי קופיקו החלו טרם פרסום הסיפור “הקוף שהתחפש”: “הסיפור הראשון של קופיקו שהיא כתבה נכתב בשנת 1951. הייתה לה פינה בקול ישראל, ‘סיפורי תמר’, שם היא הקריאה את הסיפור, זה היה בכתב יד, יש לנו אפילו את כתב היד, היא גם לא קראה לו ‘קופיקו’, היא קראה לו ‘הקופיקו’, כנראה ככה דיברו פעם, קראו לזה ‘הקוף שהתחפש’ ואחר כך ב־1952 זה יצא פעם ראשונה בדפוס כסיפור בעיתון דבר לילדים. אחר כך הספרים וכו’ ומאז יצאו בערך 156 כותרים של קופיקו בכל מיני וריאציות” (ועדת החינוך, פרוטוקול 22, 8.7.2020).
2. מכל היוצרים שמונה רייטר-צדק, היחידה ששרדה ונותרה בתודעה הציבורית כסופרת ילדים בפתח העשור השלישי של המאה העשרים הייתה האישה היחידה ברשימה: תמר בורנשטיין-לזר.
3. מאמר זה אינו עוסק בתכני סיפוריה של בורנשטיין-לזר אלא באופן הצגתם בתקשורת הכתובה והדיגיטלית, אך אין להתעלם מהניגוד שמציג כנרתי. למעשה, תיאורו רחוק מהמציאות. כשכנרתי טוען בעקיפין כי אצל בורנשטיין-לזר אין למצוא אזכורים לידיעת הארץ, השואה ומלחמות ישראל, ערכים סוציאליסטיים, ערכים ואוצרות תרבות, חינוך להתנהגות ראויה וכמובן תשומת לב לילד ולצרכיו – הוא טועה ומטעה. כל אלה מצויים בכתביה של הסופרת לילדים עד אותה עת ובאותה עת בכלל, אך בסדרות כמו קופיקו וציפופו נוספים גם התבוננות קומית במציאות היומיומית וגם שפה מדוברת, טבעית יותר מהמקובל בהוצאות הספרים הממסדיות באותה העת.
4. אוריאל אופק עצמו הקדיש לסדרת קופיקו דיון נרחב בספרו המחקרי **תנו להם ספרים: פרקי ספרות ילדים** (אופק, 1978). גם כעשרים שנה לאחר כתיבת מאמרו שהגדיר את ספרות הילדים העברית הקלוקלת לפי מאפייניו של קופיקו דבק אופק בדעתו, ולכן הרחיב ושכלל מאמר עיתונאי זה בספרו משנת 1983. בספר שמתייחס לספרות הילדים העולמית והעברית מוקדשים, לאו דווקא ברצף, כעשרים עמודים לדיון בסדרת קופיקו. אופק קובל על הפופולריות הרבה של ספרי קופיקו בספרות הציבוריות (אופק, 1978, עמ’ 191–192); על כך שהם נמכרים במיליוני עותקים ללא מאמצי פרסום ושווק (שם, עמ’ 209); ועל העובדה שהם כה מצחיקים ילדים עד שהם עלולים להיות מושא לחיקוי רדוד (שם, עמ’ 210). באותו חיבור טוען אופק כי “אין ספק שגם תמר בורנשטיין עצמה לא פיללה, שאותו סיפור פורימי [=בורנשטיין, 17.3.1954] יגרור אחריו מאות סיפורי קופים נוספים, שעיקרם תעלולים, תעלולים. תעלולים, שהילדים יבלעו בהנאה מהולה צחוק” (שם, עמ’ 209). בשנים האחרונות מתפרסמים ניתוחים ספרותיים-חברתיים המפרשים את דמותו של קופיקו כדמות העולה המזרחי או כמייצג של “ישראל השנייה” שנתקל בישראל הציונית, הפועלית, האשכנזית ונדרש להגיב אליה מתוך עולמו וידיעותיו (נוי, 2011; לדרמן דניאלי, 20.6.2020). פרשנות זו אינה מבטלת את ההיבט הקומי החשוב בדמותו של קופיקו – מייצג הספרות הקלוקלת לכאורה – אלא מאפשרת הבנה נוספת של דחייתו על ידי הממסד הספרותי ומבקרי הספרות בעיתונות הישראלית בעשורים הראשונים למדינה.
5. בישיבת ועדת החינוך של הכנסת לזכרה של תמר בורנשטיין-לזר אמרה בתה, נגה ברק: “בתחילת שנות ה־50 וה־60 אמא שלי כתבה הרבה מאוד ספרים שנגעו לתקומת ישראל, מאוד היה חשוב לה לספר את הסיפור של הקמת המדינה, מאוד היה חשוב לה האתוס, היחסים בין יהודים וערבים, להראות חברות של ילדים בין יהודים וערבים בספרים שהיא כתבה, כמו סולמין ודני ואלה בניין, מולדת וכו’ וכו’, הרבה מאוד ספרים שעסקו בזה. ספר במלחמת ששת הימים שהיא כתבה, ‘יומנה של ילדה’, יומנה של ישראלה במלחמת ששת הימים” (ועדת החינוך, פרוטוקול 22, 8.7.2020).

מקורות

יצירות של תמר בורנשטיין-לזר הנזכרות במאמר

- בורנשטיין, תמר (14.2.1951). "הילדה מהמעברה והכוכב ממרום", דבר לילדים, כא, ללא עמודים.
 בורנשטיין, תמר (1952). גבעת הכלניות. תל אביב: יזרעאל.
 בורנשטיין, תמר (17.3.1954). "הקוף שהתחפש", דבר לילדים, פורים תשי"ד, כד (28), עמ' 426-427.
 בורנשטיין-לזר, תמר (1968). ישראלה: קורותיה של ילדה במלחמת ששת הימים. תל אביב: טברסקי.
 בנימינוב, עדי (במאית), תמר בורנשטיין-לזר וחנן פלד (תסריטאים) (1994). קופיקו (סדרת טלוויזיה). ישראל: ערוץ הילדים.

עיון ומחקר

- אופק, א' (1969). מטרון עד חסמבה: איך נכתבו ספרי הרפתקאות. רמת גן: מסדה.
 אופק, א' (1978). תנו להם ספרים: פרקי ספרות ילדים. תל אביב: ספרית הפועלים.
 אשד, א' (2002). מטרון ועד זבנג: הסיפור של הספרות הפופולרית העברית. תל אביב: כבל.
 אשד, א' (14.10.2008). "קופיקו כוכב עליון", המולטי יקום של אלי אשד. <https://no666.wpcomstaging.com/2008/10/14/קופיקו-כוכב-עליון/>
 בר-יוסף, א' (2013). וילה בג'ונגל: אפריקה בתרבות הישראלית. ירושלים: מכון ון ליר.
 דיסקין, ט' (2018). "צו קריאה, מבט חדש על עיתוני הילדים בעשור הראשון למדינת ישראל מזווית משפטית", מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית, כו (48), עמ' 199-226. doi:10.2307/26751911.
 דר, י' (2006). ומספסל הלמודים לקחנו: היישוב לנוכח שואה ולקראת מדינה בספרות הילדים הארץ-ישראלית 1939-1948. ירושלים: מאגנס.
 ועדת החינוך, התרבות והספורט הכנסת ה-23 (8.7.2020). פרוטוקול 22. ירושלים: כנסת ישראל.
 מלול, ח' (15.6.2017). "כיצד נולד קופיקו, הדמות השוכבת ביותר בספרות העברית?", הספרנים: בלוג הספרייה הלאומית. נדלה מתוך: <https://blog.nli.org.il/kofiko/>
 מלול, ח' (13.7.2020). "קופיקו יוצא מהארכיון: הסיפורים הגנוזים, הטיוטות והטקסטים המוקדמים על הקוף השוכב ביותר בספרות העברית", הספרנים: בלוג הספרייה הלאומית. נדלה מתוך: https://blog.nli.org.il/kofiko-2/?_ga=2.111868164.1253998074.1597755808-556660922.1571666319
 נוי, ע' (2011). "כלב המתופת וקוף עם כובע שמבל", פנים: כתב-עת לתרבות, חברה וחינוך, 55, עמ' 38-44 (הדפסה נוספת בתוך: קציעה אלון [עורכת], לשכון בתוך מילה: הרהורים על זהות מזרחית. תל אביב: גמא, 2015, עמ' 201-210).
 צרפתי, א' (2007). "למרחב: גלגולו של עיתון בין פילוג לאיחוד", קשר, 35, עמ' 118-135.
 שיכמנטר, ר' (2018). "הנרטיב ההיסטורי של הימין בספרות הילדים והנוער, 1965-1980", עיונים: כתב עת רבת-תחומי לחקר ישראל, 30, עמ' 181-203.

Schudson, M. (2014). "Journalism as a Vehicle of Non-commemorative Cultural Memory", in: B. Zelizer et al. (eds.) *Journalism and Memory* (pp. 85-96). London: Palgrave Macmillan.

עיתונות (לפי סדר הזמנים)

- (כל ההפניות לעיתונות נלקחו מארכיון "עיתונות יהודית היסטורית" (JPress), מיסודם של הספרייה הלאומית ואוניברסיטת תל אביב, אלא אם צוין אחרת)
 ברזיז'ינסקי, א"י (24.4.1953). "זוטות: גבעת הכלניות", חרות, עמ' 6.
 "פרס יציב" לסופרים צעירים (9.2.1955). דבר, עמ' 6.
 רייטר-צדק, מ' (17.3.1958). "על ספרות הילדים ל'שנת העשור'", הארץ, עמ' 4.
 ארדון, א' (18.1.1963). פני הדור כפני 'קופיקו'. למרחב, עמ' 6.

- ברטוב, י' (24.1.1963). "ילדי רחוב הצפצפות", שם, עמ' 3.
- בת-מאיר, א' (27.2.1963). "מה נקנה להם במתנה?", **מעריב**, עמ' 11.
- כנרתי, א' (16.5.1963). "שוק הספרים שבכיר", **למרחב**, עמ' 2.
- פרמינגר, מ' (13.6.1963). "ועוד דפים מהיומן של דני", שם, עמ' 3.
- היימן, נ' (27.12.1963). "על גבי התקליט", שם, עמ' 7.
- לכיש, כ' (17.4.1964). "קופיקו – ספרות לילדים?", שם, עמ' 4.
- בשן, ר' (29.5.1964). "מונולוג של אפרים קישון", **מעריב**, עמ' 30.
- ארד, א' (16.8.1965). הילדים מעדיפים לקרוא ספרים "בלתי-רציניים", שם, עמ' 8.
- אופק, א' (3.10.1965). "צי'פופו, תוכידס, צ'ופצ'יק ושו': מזון רוחני קלוקל המוגש לצעירי הקוראים", **דבר**, עמ' 3.
- לודן, א' (3.8.1967). "הטוב לילד", **למרחב**, עמ' 3.
- "בעיות עם 'הרוד תום'" (19.7.1968). **דבר**, עמ' 25.
- "טור ראשון, 'תיאטרוני ילדים' בחנוכה" (18.12.1968). **למרחב**, עמ' 2.
- בונדי, ר' (18.4.1969). "ספרי המלחמה ניצחון בטוח", **דבר**, עמ' 26.
- שם-אור, מ' (3.9.1969). "החי בעולמם של הילדים", שם, עמ' 9.
- שם-אור, מ' (21.11.1969). "פגזים וקפצונים בתיאטרון הילדים", שם, עמ' 29.
- קניוק, י' (19.12.1969). "סביבון מעופרת יצוקה", שם, עמ' 24.
- רגב, מ' ואחרים (30.1.1970). "גיליון מיוחד מוקדש לספרות-ילדים, מהותה ובעייתיה", **למרחב**, עמ' 9-10.
- גפן, י' (20.3.1970). "מה קורה לקוראים", **מעריב**, עמ' 78.
- ז'קוב, א' (12.6.1970). "במורד היריד", שם, עמ' 66.
- אופק, א' (12.7.1970). "הספר וקוראיו הצעירים [מאמר ביקורת]", **דבר**, עמ' 11.
- אופק, א' (6.8.1970). אוריאל אופק משיב [מאמר ביקורת], שם, עמ' 8.
- דשא, מ' (6.8.1970). "תגובה לביקורת [מאמר ביקורת]", שם, עמ' 8.
- ארדון, א' (4.9.1970). "השבוע ברדיו: מבקרים צעירים", **למרחב**, עמ' 5.
- רגב, מ' (12.3.1971). "מה מצחיק את הילדים?", שם, עמ' 7.
- בראלי, מ' (17.5.1972). "אל תקנו ספרים רעים", **דבר**, עמ' 11.
- בן זכאי, ט' (25.6.1974). "המזל האיר פעמיים", **מעריב**, עמ' 29-30.
- בר-און, י' (19.6.1979). איתן ומיקי: "היום בודקים את השטח ומחר קונים", שם, עמ' 22.
- הוכשטט, מ' (18.4.1980). "פער מדהים במחירי השלגונים", שם, עמ' 40.
- רוזנברג, א' (3.7.1980). "פופאי מנצח את אלטרמן", שם, עמ' 37.
- בר-שביט, ש' וה' מנור (28.7.1980). "אישי: חברים על המדף", שם, עמ' 1.
- עוזרמן, א' (27.10.1981). "קופיקו בהוליווד", **דבר**, עמ' 3.
- עפרת, ג' (4.1.1984). "בין ברבאבא לבובר", **כותרת ראשית**, עמ' 29.
- הולצמן, מ' (10.7.1985). "הסל של מיכל: להירדם עם...", **מעריב**, עמ' 65.
- מורנגשטיין, א' (10.2.1986). "קופיקו עם כל דבר: שעת הקופים [מאמר ביקורת]", **מעריב**, עמ' 47.
- "קיפוח נוסף של סופרי הילדים" (22.1.1988). שם, עמ' 1.
- דר, א' (2.3.1988). "מתנה: קופיקו בקלטת", שם, עמ' 46.
- מנור, ה' (10.2.1989). "קוף אחר קוף", שם, עמ' 3.
- בן-זכאי, ט' (19.4.1989). "קופיקו מן החלל", **מוסף מעריב**, עמ' 36-38.
- בר-יוסף, א' (17.9.2002). "אוריאל אופק מהגיהנום [מאמר ביקורת]", **הארץ**, ספרים. <https://www.aaarctz.co.il/misc/article-print-page/1.824782>
- אשד, א' (15.9.2008). "קופיקו סופרטאר", **גלובס**. <https://www.globes.co.il/serve/globes/printwindow.asp?did=1000382029>
- רותם, ת' (28.6.2009). "למרות מחאות ההורים: קופיקו חוגג יובל", **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/>

- gallery/1.3342039
<https://www.ynet.co.il/Articles/0,7340,L-4402910,00.html> . Ynet, "קופיקו חוגג 60: ראיון עם קוף עסוק במיוחד", 10.7.2013.
- אברהם, צ' (6.12.2013). "רשימת רבי המכר / חנויות פרטיות: ועוד קאמבק מז'אנר אחר לגמרי", ידיעות אחרונות, 7 לילות, עמ' 26 | ארכיון יפעת, מידע תקשורת].
- נצר, רונן (28.12.2013). "חוכמת הבננה: 'קופיקו' בדרך להפוך למותג-גל", גלובס. <https://www.globes.co.il/serve/globes/printwindow.asp?did=1000904383>
- ברק וושר, נ' (18.12.2016). "קופיקו הקוף הלאומי", יומן, רשות השידור (10:36 דק). <https://youtu.be/bcpoab0o6zs>
- לויטה ליבוביץ, ג' (16.8.2018). "אחותו של קופיקו מנהלת לו ערוץ יוטיוב ומכניסה אותו לחדר בריחה". <https://xnet.ynet.co.il/Ext/Comp/ArticleLayout/CdaXnetArticlePrintPreview/0,20,435,L-5329559,00.html>
- "אחת הסופרות המוכשרות: נפרדים מתמר בורנשטיין לזר" (16.6.2020). סרוגים. <https://bit.ly/3LVO25G>
- איזיקוביץ, ג' (16.6.2020). "מתה סופרת הילדים תמר בורנשטיין-לזר, מחברת קופיקו וצי'פופו", הארץ. <https://www.haaretz.co.il/misc/article-print-page/.premium-1.8924879>
- "בגיל 91 הסופרת תמר בורנשטיין לזר הלכה לעולמה" (16.6.2020). סרוגים. <https://bit.ly/3MPhYSd>
- בוקר, ר' וי' פלוטקין (16.6.2020). "הסופרת תמר בורנשטיין-לזר, מחברת קופיקו, הלכה לעולמה", <https://www.ynet.co.il/entertainment/article/SIVOVXITL> . Ynet
- ברוך, ח' (16.6.2020). "השר יאב גלנט: כולם היו ילדיה", ערוץ 7. <https://www.inn.co.il/Generic/Generic/SendPrint?print=1&type=0&item=440481>
- טלבי לוי, מ' (16.6.2020). "הלכה לעולמה תמר בורנשטיין לזר, האמא של קופיקו". מלאבס פתח תקווה. <https://www.melabes.co.il/news/61483?print=1>
- "תמר בורנשטיין-לזר, מחברת קופיקו, הלכה לעולמה בגיל 93" (16.6.2020), מעריב אונליין. <https://www.maariv.co.il/landedpages/printarticle.aspx?id=771759>
- אלפר, ר' (17.6.2020). "כל ייחוס של מיניות לבובספוג מעיד על מוח מלוכלך. קופיקו זה כבר סיפור אחר: מהצד השני עם גיא זוהר 15.6 | מאמר ביקורת", הארץ. <https://www.haaretz.co.il/misc/article-print-page/1.8926193>
- בן-נון, ש' (17.6.2020). "וגם קופיקו נפרד בשיר: הסופרת תמר בורנשטיין-לזר הובאה למנוחות", וואלה. <https://e.walla.co.il/item/3367917>
- "בני משפחתה של תמר גדלו עם קופיקו" (17.6.2020). ערוץ 7. <https://www.inn.co.il/News/News.aspx/440606>
- "הסכסוך בין הסגן הבכיר לראש העיר; מי המתווכים?" (18.6.2020). בחדרי חרדים. <https://www.bhol.co.il/news/1110537>
- שיק בלום, י' (18.6.2020). "פרשת השבוע // פרשת ושבו נגיפים לגופם", הארץ. <https://www.haaretz.co.il/misc/article-print-page/1.8930413>
- לדרמן דניאלי, ד' (20.6.2020). "'קופיקו' כמייצג ישראל השנייה", <https://www.ynet.co.il/Ext/Comp/ArticleLayout/CdaArticlePrintPreview/0,2506,L-5751244,00.html>
- "בתה של בורנשטיין-לזר: יש לנו עוד ערמות של חומרים במגירה" (17.6.2020). מעריב אונליין. <https://www.maariv.co.il/landedpages/printarticle.aspx?id=771948>